

KAD SJEĆANJE POSTANE POVIJEST: SLUČAJ RUKOPISA RUDOLFA HABEDUŠA KATEDRALISA *Marina Mučalo*

Uvod

Pukom slučajnošću, dok sam u veljači 2011. godine, pretraživala arhivsku građu u ondašnjoj Novinskoj dokumentaciji Hrvatske radiotelevizije, u jednoj od onih staromodnih kartonskih fascikli, naišla sam na neki obiman tekst. Brojni listovi vrlo tankog pelir-papira bili su gusto ispisani prepoznatljivim slovima, tipičnim za nekadašnje pisaae strojeve koji su na papiru bušili rupice. Prve su stranice pretrpjele značajna oštećenja, pa su bile teško čitljive, a tekst je u cjelini djelovao neprivlačno, poput zapisnika neke maratonske sjednice. Bilo je očito da se radi o autorskom radu jer je svaka stranica na marginama imala zelenom tintom dopisane preinake, dopune ili napomene.

Naslov je glasio „Katedralis: Iz kronike grada Zagreba“, a podnaslov „Prilozi za pribiranje provjerene građe o povijesti pobuda, o osnutku i o prvom razdoblju rada Radio stanice Zagreb“. Paginacija je kazivala da se radi o 155 stranica, grupiranih u 17 „biltena“ (poglavlja). Naslovi poput „Prva emisija“, „Prvi radio-kvartet i radio-roman“, „Portret našeg prvog radio-govornika“, „Prvi ženski glas – mistična teta Božena“, „Daljnji govornici i događaji“ jasno su ukazivali na 1926. godinu kada je Radio Zagreb počeo s emitiranjem. Međutim, prema uredno naznačenim datumima vidljivo je da su tekstovi nastali u razdoblju od veljače do travnja 1951. godine.

„Katedralis“ je bio pseudonim feljtonista i novinara Rudolfa Habeduša (1894-1960) koji je od 1919. godine, redovito pisao u zagrebačkim dnevnim i tjednim novinama te časopisima. Najčešće se bavio gradskim temama, Zagrebom i njegovim stanovnicima, posebice Gornjim gradom. Okušao se i u pisanju romana i novela, ali u književnim krugovima nije stekao istaknutiji status. Jedan od razloga svakako je bila sličnost s temama cijenjene Marije Jurić Zagarke. Tridesetih godina 20. stoljeća, počeo je pisati i za radio, uglav-

nom skečeve i dramolete (Vončina, 2002). U poslijeratnim godinama radio je u knjižnici Radio Zagreba. Umro je 1960, u dobi od 67 godina.

Rukopis je zanimljiv ponajprije stoga što o početku emitiranja Radio Zagreba, a koji je ishodište ukupne hrvatske radiodifuzije, nema osobitih povijesnih izvora. Radijski arhiv nije sačuvan podjednako, kao što nema ni izvornih tonskih zapisa jer u to vrijeme još nije postojao nosač zvuka prikladnog vremenskog trajanja. U dnevnim novinama tog vremena mogu se naći tek kratke informacije ili programske najave, a u periodici koju je objavljivao sam Radio Zagreb, uglavnom službeni izvještaji ili tehničke upute Opširnijih autorskih tekstova, bilješki ili crtica o zbivanjima „iza mikrofona“ ili atmosferi na radiju, nema.

Praznina je kvalitetno popunjena tek sredinom 80-ih godina, kad je dr sc. Nikola Vončina (1934-2016), dugogodišnji dramaturg i redatelj na Radio Zagrebu, objavio knjigu „Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj: Radio Zagreb 1926-1941“. Prikupio je i povezoao građu rasutu po tisku, arhivama, prigodnim izdanjima i osobnim dokumentacijama, nastojeći „iz preostalih ‘kamenčića’ rekonstruirati barem neke obrise tog mozaika prilika i neprilika kroz koje su prošli naši prvi radio-djelatnici“ (Vončina 1986: 4). „Prilozi“ su i danas jedinstveni po sistematičnosti pristupa i brojnosti svojih izvora, a među kojima su i Habedušovi tekstovi.

Očekivano, riječ je o feljtonističkim zapisima punim osobnih doživljaja, atmosfere i ljudi, snažno prožetim nostalgijom za „starim, dobrim vremenima“. Podjednako kao i slični anali, kronike, biografije, autobiografije ili memoari, predstavljaju ‘tradiciju’ odnosno izvor koji, prema Gross (1996: 386), prikazuje neku pojavu u određenom svjetlu s namjerom da obavijesti potomstvo o svom viđenju. Međutim, aktualne rasprave oko vrijednosti (korisnosti) takvih povijesnih izvora i (ne)poželjnosti narativnog pristupa u tumačenju povijesnih događaja, osporavaju njihovu ozbiljnost.

Vrijednost Habedušovih „Priloga za pribiranje provjerene građe“ treba promatrati u svjetlu dviju činjenica. Prva je kronični manjak informacija o početku Radio Zagreba čime se rekonstrukcija oslanja na suhoparne administrativne sadržaje (zakoni, pravilnici), radijsku periodiku¹ (tjednici, mjesječnici) i rijetke objave u dnevnom tisku (najave, otvorena pisma). Druga je Habedušov status svjedoka, osobe koja je prisustvovala nizu zbivanja na radiju i oko njega, te osobna poznanstva i prijateljstva s ljudima koji su kreirali ranu radijsku programsku politiku, a o kojima nemamo nikakvih dubljih saznanja. Usprkos jasnim slabostima koje prate sjećanja, dnevničke zapise ili memoarsku prozu, a čemu pripada i i Habedušov rad, nedvojbeno je riječ o svjedočanstvu iskoristivom za popunjavanje, povezivanje i obogaćivanje postojećih saznanja.

Rudolf Habeduš Katedralis

Opširnije Habedušove biografije nema, jer je dijelio sudbinu mnogih autora, pisaca, pjesnika, publicista i novinara, koji nikad nisu privukli dovoljno pozornosti da bi se itko detaljnije bavio njihovim djelom. Tek je 1997. godine, ugledni hrvatski književni kritičar, esejist i prevoditelj Branimir Donat (1934-2010) izabrao, priredio za tisak i objavio (u vlastitoj nakladničkoj kući „Dora Krupičeva“), zbirku Habedušovih priča i feljtona pod nazivom „Šetnje Gornjim Gradom i starim Zagrebom“.

U opširnom pogovoru pokušao je prikazati Habedušovo odrastanje i školovanje, ali se umjesto uobičajenih informacija o datumu i mjestu rođenja, pa i samom imenu i prezimenu, sreo s dvojbama oko njihove točnosti. Pokušaj povezivanja dostupnih informacija, a koje bi dale odgovor na pitanje tko je uopće bio Rudolf Habeduš (ili Rudeša Heister), koji je rođen 7. ili 8. ožujka u Zagrebu ili možda Krapini, zapeo je na samom početku. Donat je odustao od traganja kad se trag potpuno zametnuo jer je 10-godišnji Rudolf odustao od redovnog školovanja.

Pronašao ga je ponovo sredinom 20-ih godina, kao novinara tjednika „Hrvatska metropola“ čija je redakcija bila prijavljena na istoj adresi na kojoj je živjela Marija Jurić Zagorka. Međutim, Habedušovo prijateljstvo s poznatom novinarkom i književnicom raspalo se kad ga je 1929. godine javno prozvala (tekstom u „Jutarnjem listu“), zbog navodne krađe ideje za povijesni roman. U ondašnjoj atmosferi urbanog, ali malog Zagreba, bila je to prvorazredna tema za kavanski razgovor, ali i daljnje rasprave po novinama.

Ostaje nejasnim zašto se Donat, po umirovljenju u Matici hrvatskoj, odlučio na objavu Habedušovih priča i feljtona. Očito je iz nekih svojih razloga odabrao ovog „posljednjeg nostalgičara malog starinskog svijeta Zagreba i analitičara mentaliteta koji je obitavao pod krovovima Griča i Kaptola.“ (Donat 1997: 266). Tim se povodom Habeduša prisjetio i „najzagrebačkiji“ pisac Zvonimir Milčec (1938-2014) tekstom „Katedralisova katedrala podlistka“ kojeg je prigodno napisao za „Jutarnji list“.

Obojica iskazuju iskreno žaljenje zbog sustavnog i višegodišnjeg ignoriranja Habedušovog rada, osobito tekstova koji govore o Zagrebu i Zagrepčanima. Također, obojica pretpostavljaju da je uzrok zapravo format feljtona (ili podlistka) umjesto tzv. ozbiljne literature, ali ne isključuju ni Habedušov prepoznatljivi „sentiment“ (Milčec), pa i plačljivost (Donat). Bez upuštanja u rasprave o vrijednosti „danas posve nepoznatog, zaboravljenog i u nehay potonulog pisca“ (Ibid: 257), vraćam se Habedušovim „zapamćenjima“ na rani „Radio Zagreb“.

Usprkos teatralnom načinu pisanja, romansiranim dijalozima i melodramatskim opaskama, Habeduš u svom stilu, jednostavno i toplo, pripovijeda o Zagrebu, njegovoj atmosferi, gornjogradskom radiju i ljudima koji su ga stvarali. Razlog za pisanje daje odmah, već u prvom poglavlju koje je napisano 6.

veljače 1951. godine. Ondašnje radijsko rukovodstvo planiralo je u svibnju iste godine obilježiti 25-godišnjicu prvog emitiranja, pa su tražili autore koji bi mogli napisati prigodan tekst. Može se pretpostaviti da je posao u radijskoj knjižnici ostavljao dovoljno vremena za pisanje, a tema je ionako još bila svjež a u pamćenju. U sljedeća dva mjeseca ispisao je brojne stranice sjećanja na događaje, znance i prijatelje. Zapravo je na neki način pisao o svojoj mladosti jer je u vrijeme početaka Radio Zagreba, tek prešao tridesetu godinu.

Kako su rat i okupacija uništili mnogo toga morali smo pribiranje gradiva započeti po našim osobnim zapamćenjima pa onda nadalje i razgovorima s rijetkom živim svjedocima (...), onda smo se jednog nedjeljnog popodneva uputili na reminiscentnu šetnju u kolijevku Radio Zagreba, u naš stari Gornji Grad. (Habeduš 1951: 3)

Pisao je u prvom licu množine, namjerno arhaičnim „onodobnim“ jezikom jer ga je, prema vlastitom objašnjenju, smatrao primjerenijim za „plastično i pitoreskno ilustriranje“ događaja i „boljoj povezanosti s 1926. godinom“. Opširnost upućuje na pretpostavku da je (možda) planirao i prigodnu knjigu, ali se nešto očito isprijecilo. Devet godina poslije je i umro, a rukopis je ostao u nekom dijelu arhive netom ustrojene Radiotelevizije Zagreb.

Nismo slutili ni u potsvijesti da će ta zapamćenja biti bilo kada kome potrebna, ali historija i razvoj njenih događaja bili su uvijek puni iznenađenja [...] Tko bi onda pomislio pa i naslutio da će za relativno kratko vrijeme nestati svih onih spisa pa i velikog broja ljudi koji su bili autentični svjedoci te prve grčke radioepohe. (Ibid: 146)

Jedinstven doprinos radijskoj povijesti učinjen je u poglavljima koja se u cijelosti bave događajem kao što je bilo prvo emitiranje („Prva emisija“, Bilten br. 1) i samozatajnim prvim ravnateljem Radio Zagreba, dr Ivom Sternom („Nabačeni crtež za portret prvog našeg radio-govornika“, Bilten br. 9). Međutim, podjednako su jedinstvene i priče o prvom „kućnom“ orkestru Radio Zagreba (Kvartet Rozbroj) te pjesnikinji i prevoditeljici Boženi Begović koja je, kao mlada glumica Hrvatskog narodnog kazališta, bila prvi ženski glas Radio Zagreba. Bez tih Habedušovih „zapamćenja“, bez obzira koliko bila prožeta osobnošću samog autora, prve bi godine zagrebačkog *broadcastinga* bile okovane političkim zbivanjima, zakonima, pravnim aktima i administrativnom terminologijom. Ovako su neusporedivo toplije, upravo u skladu s prirodom medija o kojem je pisao.

Zapamćenja o prvom emitiranju: verglec bez drota

Radio Zagreb počeo je emitirati 15. svibnja 1926. godine, temeljem dozvole koju mu je, kao sastavni dio „Ugovora o instalaciji i eksploataciji jedne radiofonske stanice Brodkastinga u Zagrebu ili okolici“, dodijelilo Ministarstvo

pošta i telegrafa Kraljevine SHS. Ugovor je potpisan 5. kolovoza 1925. godine u Beogradu i objavljen u „Poštansko-telegrafskom vesniku“, ali izvornik s potpisima i pečatima nije sačuvan. Program je trebao služiti „saopštavanju radiofonskih vesti namenjenih opštoj publikaciji: dnevne vesti, meteorološki izveštaji, berzanski kursovi, muzika svake vrste i sve vesti kojima se širi nauka i umetnost, pa rasonoda.“ (Član 1). Ministarstvo je vlasnicima dodijelilo pristojbu od svakog radio-telefonskog aparata u krugu od 150 km, a sebi zadržalo pravo na kontrolu poslovanja i ubiranje postotka od zarade. U slučaju emitiranja protuzakonitih sadržaja, osobito kršenja Zakona o štampi, pripretilo je oduzimanjem i zatvaranjem stanice bez prava na naknadu (Član 8).

Radio se smjestio na Gornji grad, najstariji je i najpoznatiji dio Zagreba, bogate povijesti i arhitekture. Središnje mjesto je Markov trg gdje se nalaze istoimena crkva, Banski dvori (danas sjedište Vlade RH), Saborska palača (danas zgrada Hrvatskog sabora) te mnoge druge palače plemićkih obitelji. U ovom otmjenom susjedstvu, na adresi Markov trg 9, u večernjim satima (20 sati i 30 minuta) počelo je prvo emitiranje Radio Zagreba.

Studio i režija smjestili su se u prostorima prvog radio-amaterskog kluba, osnovanog dvije godine ranije (15. travnja 1924.). Predsjednikom je postao ugledni sveučilišni profesor matematike i fizike dr sc. Oton Kučera, a dr Ivo Stern izabran je za tajnika. Nakon potpisivanja ugovora o *broadcastingu*, prostor je ponovo preuređen, sad za potrebe radija, a Stern je imenovan direktorom.

Danas na ulazu stoji spomen ploča na prvo emitiranje. Iza drvenih vrata nalazi se duga i uska kućna veža koja vodi do skrovitog i prostranog dvorišta u kojem je nevelika prizemnica, nekadašnji studio i režija Radio Zagreba. Iako je prostor tijekom godina doživio dodatne prenamjene, očito je da ga već godinama nitko ne koristi.

Habeduš piše da je dobio poziv za dolazak na prvo emitiranje, ali i da mu je osobno telefonirao dr. Ivo Stern, moleći da „novine posvete pažnju tom njihovom radio-faustovskom laboratoriju.“ (Habeduš 1951: 12). Vraćajući se u mislima na tu večer kad se uspinjao na Gornji grad, Habeduš žali što nije učinjena kakva fotografija ili crtež.

I ta dvorišna slika bila bi slikarski prizor starog Zagreba. Znatizeljnice odjevene u onodobne toalete. Duge suknje, raskošne šešire s cvijećem i golubljim krilima, a njihovi pratioci u bijelim prslucima, a neki od njih i u danas već izumrlim žaketima. (Ibid: 18)

Emitiranje je trebalo početi klavirskim nastupom prof. Krste Odaka, a za najavu programa bila je zadužena mlada glumica Božena Begović, kći uglednog književnika Milana Begovića, Sternovog prijatelja.

Došao sam i kao novinskom feljtonisti dali su mi mjesto u samom studiju. Sjeo sam u kut pokraj nekog kontrabasa i velikog bubnja i u času početka

emisije pozorno promatrao profesora Odaka. [...] U našem zapamćenju vidimo ga i danas. Vidljivo je uzbuđen. Nije ni čudo. Dogodilo se njemu prvo-me od naših da se kao umjetnik našao pred mikrofonom. [...] U kratko: imao je Odak one večeri onaj osjećaj treme koju i danas ima svatko tko prvi puta nastupa pred mikrofonom. (Ibid: 12-14)

Budući da na prvom emitiranju zaista nije učinjena nijedna fotografija (ili možda još nije nađena) lako se da zaključiti kako radio nije bio osobito zanimljiv urednicima novina. Neobično je što se sama uprava nije pobrinula za fotografiranje. Moguće je da su, u žurbi, jednostavno zaboravili ili su se možda pribojavali mogućeg neuspjeha. Sutradan je „Jutarnji list“ donio kratku informaciju o početku Radio Zagreba, a „Novosti“ su u cijelosti prešutjele događaj. Habeduš za to krivi „špekulativni duh njihove komercijalne uprave“ koja je na radio gledala kao na konkurenciju „kojoj ne bi bilo korisno praviti reklamu“. Navodno su radio usporedili s kinematografom „pa ako žele da čitatelji što god doznaju, može se urediti na bazi plaćenih oglasa“ (Ibid: 24).

Takav stav nije neobičan budući da je neprijateljstvo tiska i mladog radijskog medija bilo uobičajeno i u drugim državama. Naime, novinski su nakladnici smjesta prepoznali potencijal medija koji brzinom objave vijesti, jutarnje izdanje novina čini zastarjelim. Zbog „nelojalne konkurencije“ radio je dugo vremena, kako u Americi tako i u razvijenim europskim zemljama, bio ograničen posebnim pravilima za emitiranje informativnih sadržaja (Mučalo 2010: 180).

Budući da fotografa nije bilo, Habeduš se odlučio na detaljan opis prostora Radio Zagreba.

Stijene i strop obloženi su zbog akustike sivom jutom, tkaninom za šivanje vreća [...] kvadratni prozor s krupnim staklom koje ne propušta zvukove, a služio je zato da se spiker i tehničar mogu i za vrijeme emisije sporazumijevati grimasama i gestama. [...] U samom studiju stajao je glasovir, a iza njega veliki gong na prečki, u kutovima razni muzički instrumenti [...] u sredini spikerska katedra, a na drugoj strani veliki pisači stol ‘amerikanac’ jer je studio kroz dan radna soba direktora. (Ibid: 15)

U studiju je bilo i dosta stolaca, ali uglavnom različitih jer su bili posuđeni iz susjednih kuća. Postojala je i jedna „sijeda“ fotelja nepoznatog podrijetla koja je služila, iako je umjesto jedne noge imala vješto ispiljenu cjepanicu, samo za otmjene i starije posjetitelje.

Prisjetio se i zgode s posuđenim klavirom. Vlasnik je jedne večeri htio prirediti kućnu zabavu i želio ga je natrag. Takav bi gubitak, čak i na samo jednu večer, značio značajnu izmjenu programa, možda čak i neemitiranje. Suočena s tako strašnom mogućnošću, radijska je uprava u zamjenu ponudila gramofon i ploče. Klavir je „spašen“ i program se mogao nesmetano odvijati.

Toliko o unutrašnjosti prve emisione stanice, a sad se ponovo vratimo na prvu emisiju: Dok je Odak svirao ‘Lijepu našu’, vani u dvorištu ispod rascvale

lipu u majskoj večeri, u modrikastoj kopreni tmine, sjedili su u garnituri naslonjača od trstike i stajali mnogi znatiželjnici. Prozorčići od studija bili su rastvoreni, čuo se glasovir i vidjelo se glasovirača i one koji su ga okruživali, a očekivalo se u glavnome što će na telefonu odgovoriti oni prijatelji koji su u svojim domovima na 'detektorima' slušali tu prvu emisiju. Da li će uopće štogod čuti?" (Ibid: 17)

Tijekom emitiranja u eter je nakratko dospio i pseći lavež. Naime, netko je sa sobom doveo psića koji je „bio malen k'o igračka“ i miran „kao sašiven iz filca“. Bila je proljetna večer pa su prozori studija bili širom rastvoreni, ne samo zbog skućenosti prostora u kojem se muzicalo, već i stoga što su na dvorištu stajala „publika“ i slušala. Međutim, proletjela je neka noćna ptica ili šišmiš, pa je psić zalajao „u falsetu, kao kastrat iz Sikstinske kapele“. Nastala je prava pobuna.

Ravnatelj trči iz studija u dvorište, svi se mrko ogledavaju na pasju gospodaricu, a i ona je posve smetena. Ali što može? Uzme svog pekinezera u naručaj i pojuri kroz tunelsku portu nekud u tminu Markovog trga. Posljedica tog intermezza bila je ta da je uvrijeđena pasja gospodarica drugog jutra poslala svoju kuharicu i sobaricu po svoja četiri posuđena stolca 'jer da neće više imati posla s tim radistima koji su prostaci'. (Ibid: 18)

Napokon, oko 22 sata i 15 minuta, prvo je emitiranje uspješno dovršeno, a što je potvrdio i prisutni javni bilježnik. Ugovorom propisani kriteriji bili su zadovoljeni i dozvola je postala pravno valjana. Dnevno je emitiranje već za par mjeseci povećano na pet sati programa. Najviše je bilo glazbe, ali se program punio i govornim sadržajima, uglavnom iz kulture, znanosti i obrazovanja. Tisak je i dalje ignorirao postojanje radija, ali se gradom pronio glas o gornjogradskom „tehničkom čudu“.

Habeduš prepričava sitnice iz kojih je moguće bolje razumjeti dnevni život Zagreba i razmišljanja njegovih stanovnika. Primjerice, znatiželjnike koji su zavirivali u prostore radija kao u neki „alkemijski laboratorij“ ili se „križali i odvrćali glave kao što su to činili i prolazeći pokraj groblja“, a na radio se bacala krivnja i „za svaki prolom oblaka ili sušu“. Bilježi i poslovni potez kavanara koji je, potaknut konkurencijom u susjedstvu, na stolovima instalirao prijemne aparate sa slušalicama te Sternovu potragu za najboljom gradskom kapelom.

Nakon što je „komisija“ posjetila veći broj lokala u kojima se i muzicalo, izbor je pao na kvartet Rozbroj. Prihvatili su ponudu i nastupali pred mikrofonom „sigurno i s velikim elanom“, a nije ih smetalo ni to što nisu imali „vidljive publike“. Bilježi i potez načelnikovice H.² koja je poslala nepoznatom Rozbroju košaru s cvijećem, vinom, delikatesama i čokoladom, uz poruku da je „svirka ugodno zabavljala kod nje okupljeno društvo, među njima i načelnika Beograda [...] pa je pravo da Vas i mi pogostimo kao naše nevidljive, ali ugodne goste“ (Ibid: 40).

Vijesti su svakako bile najslabiji dio programa jer su jednostavno – prepisivane iz dnevnog tiska. Teško je reći je li u pitanju bila štednja, bojazan da bi se i nehotice zamjerali vlastima ili jednostavno čvrsto osobno uvjerenje o kulturnoj i obrazovnoj ulozi radija. Moguće je da se Stern ugledao na Johna Walshama Reitha, autokratskog prvog direktora BBC-ja koji je bio apsolutno uvjeren u prosvjetiteljsku ulogu radija kao snažne kulturne, moralne i obrazovne sile koja mora unaprijediti ponašanje, znanje i ukus svojih slušatelja (Mučalo 2010: 123).

Stvarni razlog Sternovog zaziranja od bilo kakve politizacije sadržaja, nikad nećemo saznati. Naime, usprkos svoje ključne uloge u osnivanju Radio Zagreba, o njemu se vrlo malo zna. Postoji tek jedna njegova portretna fotografija, nešto mladenačkih tekstova koje je napisao za periodiku te poneko službeno izvješće o radu radija. Sternove obiteljske prilike poznate su zahvaljujući recentnim istraživanjima³ židovskih obitelji u Zagrebu, ali osim Habedušovih „zapamćenja“ nema ni jednog drugog poznatog izvora o tomu kakva je zapravo osoba bio Ivo Stern.

Zapamćenja o Ivi Sternu

Nije bilo obljetnice u kojoj se, prilikom kakvog prigodnog govora o početku emitiranja Radio Zagreba, ne bi spomenuo i njegov prvi direktor dr Ivo Stern (1889-1961). Međutim, Stern je bio puno više od direktora koji su nakon njega, najčešće logikom političkog interesa, obavljali tu funkciju. Bio je inicijator ideje o *broadcastingu*, agitator u okupljanju članova i prikupljanju sredstava, potom dioničar, programski strateg i često spiker.

Začuduje da se svih ovih godina nitko nije posebno bavio njegovom biografijom ili radom. Prije petnaestak godina, nakon bezuspješnog pretraživanja dostupnih arhivskih izvora, informacije sam potražila i u Židovskoj općini u Zagrebu. Nažalost, odgovoreno mi je da nemaju nikakvih podataka. Daljnji povremeni pokušaji također su ostali bez rezultata. Stoga je Habedušev „Nabačeni crtež za portret“ (Bilten br. 9, napisan 6. ožujka 1951.) zaista jedinstven nalaz. Bili su sličnih godina i očito prijatelji.

Trag o Ivi Sternu vodi u povijest jedne od najstarijih zagrebačkih židovskih obitelji, u čijem je vlasništvu bila najveća tvornica za preradu kože u Hrvatskoj. Prema Despot (1976/77) utemeljena je 1869. godine u Zagrebu i bila jedan od najmodernijih industrijskih pogona tog vremena. Najveći problem bio je nezaustavljivi vonj koji se širio oko tvornice i zbog kojeg su građani počeli sve glasnije prigovarati. Ugovor s vojskom iz 1880. dao je kožari snažan poslovni poticaj jer je proizvodnja proširena na obuću i konjsku opremu (remanje i sedla). Uspješno i unosno poslovanje nastavilo se bez obzira na posljedice potresa koji je iste godine pogodio Zagreb te radničkog štrajka (zbog niskih nadnica). U 20. stoljeću požari su dvaput poharali skladišta, ali

su sagrađena nova i posao nastavljen. Uoči Drugog svjetskog rata, 1938. godine, pokrenut je postupak likvidacije. Danas su tvorničke zgrade u sustavu zaštićene industrijske baštine u kojima je smještena Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Sterna ne nalazimo u tom obiteljskom biznisu jer se, očito, nije želio njime baviti. Nedvojbeno je da je živio ugodnim životom, u stanu u samom centru Zagreba (u Jurišićevoj ulici). U vrijeme kad je drugi požar poharao kožaru (1926.), intenzivno se bavio pripremama za početak emitiranja. Habeduš ga je, najvjerojatnije, tad i upoznao jer u svojim „zapamćenjima“ spominje prijateljstvo dugo 14 godina (Ibid: 146) odnosno do početka Drugog svjetskog rata. Opisuje ga kao visokog i vitkog čovjeka, ljubitelja umjetnosti, estetiku i bibliofila.

Ako je istina da glas odaje čovjeka onda su njegov način govora i boja glasa bili nesumnjivo u skladu s njegovim komotnim kretnjama, pomalo i blaziranim, njegovim manirama, pa i samom vanjštinom. Govorio je isprekidano kao da se teško izražava, kao da se bori i boji neće li prekinuti kontinuitet misli, a samu boju glasa mogli bi ilustrirati sa riječima – zagasiti bariton. (Habeduš 1951: 69)

Tijekom tog vremena vjerojatno je u razgovorima saznao ponešto o mladosti i sazrijevanju dr. Sterna. Navodno je namjeravao studirati filozofiju, ali se obitelj usprotivila.

„Lederfabrik“ u Novoj Vesi bila je najveća u nekadanjoj Austro-Ugarskoj i proizvodjale je bakandže za čitavu armiju. Od Galicije do mora znalo se za te ‘Ledersterne’, a jedan bistri i po porodu predestinirani za trgovca, hoće studirati – filozofiju!“ (Ibid: 70)

Očito je popustio pred nagovaranjima i upisao studij prava, ali je umjesto očekivane odvjetničke karijere, odlučio biti sudac. Obitelj opet nije bila zadovoljna. „Sudac s određenim dohotkom? zar je to za jednog ‘Ledersterna‘? (Ibid). Međutim, sad već značajno stariji i odlučniji, zaposlio se na Prvom Kotarskom sudu, u kazenoj referadi.

Ne zanimaju ga kapitalistički pravni sporovi već socijalna strana povezana s kriminalom. [...] On ne podiže plaću, dijeli je svojim perovodjama i tumačim: Zakon treba da popravlja, a ne da kažnjava! Kod socijalnih bijednika on donša odrešavajuće presude i dolazi do prigovaranja viših sudbenih institucija. Stern ne popušta. Takovo je njegovo sudačko uvjerenje....a i socijalni pogled na svijet. Osjeća se u mladom sucu njegov ‘weltsmertz. (Ibid: 71)

Habeduš opširno opisuje i „jedan presudan događaj“ u kojem je mladi sudac Stern oslobodio krivnje kradljivca para zimskih cipela. Navodno je bila riječ o nezaposlenom radniku koji je, idući od kuće do kuće, tražio nekakav posao. Vani je bio snijeg pa je s nekog kućnog praga ukrao cipele. Stern ga je oslobodio krivnje, poveo kući i darovao mu par svojih cipela. Presuda je

izazvala nezadovoljstvo kolega koji su burno protestirali protiv oslobađanja „takvog tata“, a što je rezultiralo Sternovim odlaskom iz službe. Zadnje godine rata radio je kao dobrovoljni tajnik Crvenog križa, pisao pjesme i eseje od kojih je neke objavio u Krležinom „Plamenu“, pod pesudonimom „Putnik Ivan“.⁴

I nekoliko godina poslije, najvjerojatnije 1924, u vrijeme kad je BBC već počeo s emitiranjem, dogodio se sudbonosni posjet nekom radiju u Beču. Ovdje treba ukratko podsjetiti na radijsku sliku tog vremena. Tijekom Prvog svjetskog rata civilima je bilo zabranjeno bavljenje radioamaterizmom, a poratne su godine bile opterećene svakojakim egzistencijalnim problemima. U opustošenoj i porušenoj Europi prva je s redovitim dnevnim emitiranjem 1922. godine, počela privatna tvrtka pod nazivom British Broadcasting Company (BBC). Treba naglasiti da je i u drugim zemljama bilo puno sličnih, ali uglavnom eksperimentalnih pokušaja ograničenog trajanja. Naime, jedan od važnijih kriterija za stjecanje statusa radijskog programa bila je i dozvola koju je moralo izdati neki državno tijelo. BBC je dozvolu dobio od Britanske pošte koje je, u to vrijeme, već upravljala telegrafijom (podržavljena 1868.) i telefonijom (podržavljena 1912.).

Stern je zasigurno bio upoznat s tim novostima jer se opravdano može pretpostaviti da je redovito čitao domaće, a najvjerojatnije i strane dnevne novine i periodiku. Povratkom iz Beča uhvatio se osnivanja radioamaterskog kluba, a potom je inicirao i službeni zahtjev za *broadcasting*. Upućen je Ministarstvu pošta i telegrafa u Beogradu. Sljedeća je godina protekla u svladavanju brojnih administrativnih i političkih prepreka, o čemu opširno izvještava Vončina u svojim „Prilozima“. Kad je Radio Zagreb počeo s emitiranjem, Stern je imenovan direktorom.

Političke prilike u Kraljevini SHS, osobito Vidovdanski ustav i zloglasni Zakon o zaštiti države, bili su izrazito restriktivni, osobito u pitanju „razotkrivanja neprijatelja“ i sankcioniranja navodnih uvreda, kritika ili neslaganja s vlašću i državnim ustrojem. Postojeći radiotelegrafsko-telefonski pravilnici iz 1923. i 1924. godine, bili su podjednako strogi u određivanju pravila za korištenje radiovalova.

Informacije o Sternovom upravljanju radijem, programskim smjernicama i dominantnim sadržajima, nalazimo u radijskoj periodici. Prvi službeni list objavljen je prije prvog emitiranja, 12. travnja 1926. godine pod nazivom „Radio glasnik“. Dva mjeseca poslije, kad je radio već počeo s radom, zamijenjen je „Radio vjesnikom“. List je u svibnju 1927., u skladu s prvom godinom emitiranja, objavio poslovni, tehnički i programski izvještaj o dotadašnjem radu. Stern jasno naglašava da se u programu „klonio svake političke nastranosti kako ne bi oštetio rad stanice.“ (br. 35 iz 1927.).

Ostaje otvorenim pitanjem je li Stern izbjegavao politiku zbog stvarnog i opravdanog straha za buduće poslovanje radija, štednje na novinarima i agencijskim vijestima ili je zaista bio uvjerenja kako radijski program služi

isključivo kulturnim i obrazovnim ciljevima. U tekstu ugovora (dozvole) za emitiranje jasno je naglašeno kako Ministar Pošta i Telegrafa ima pravo, u slučajevima koji se protive postojećim zakonima, bez ikakve sudske presude „instalaciju stanice odmah onesposobiti i aparate oduzeti bez davanja ikome ma kakve naknade.“ (čl. 8).

Međutim, iako se Stern nije želio baviti politikom, ona se bavila njime. Zbog očite nezainteresiranosti (ili izbjegavanja) političkih tema, a posljedično i izostanka političkog stava, radijska je uprava bila izložena sve češćim i oštrijim kritikama. Usprkos ponavljanju kako su *broadcastingi* izrazito kulturne i nepolitične ustanove, a da tisak služi političkim raspravama⁵, pritisak javnosti sustavno se povećavao. U vrijeme pete godišnjice postojanja radija, sad već u Kraljevini Jugoslaviji, programom je i dalje dominirala glazba, prijenosi iz kazališta i koncertnih dvorana, a u govornom dijelu vijesti iz kulture, radio-romani, jezični tečajevi i sportska zbivanja. Zapravo, o Radio Zagrebu i radu direktora Sterna u to se vrijeme sudilo ne prema onomu o čemu se u programu govorilo, već po onomu o čemu se nije.

U sjeni Španjolskog građanskog rata, rušenja zepelina Hindenburg, nestanka Amelije Earhart i ljubavne priče Edwarda VIII i Wallis Simpson, u Njemačkoj su već počele prve rasno utemeljene deportacije u koncentracijske logore. U studenom 1938. dogodila se i Kristalna noć (njem. *Kristalnacht*), ali su mnogi europski političari još odbijali povjerovati da bi Hitler mogao pokrenuti novi svjetski rat. Političarima je bio potpuno jasan propagandni potencijal radija. Amerika je već imala „radijskog predsjednika“⁶, a Njemačka je po Goebbelsovoj naredbi užurbano proizvodila jeftine „narodne“ radioprijamnike (njem. *volksempfänger*). Propaganda je uskoro postala cilj, a eter bojišnica bez pravila.

Sustavne i sve oštrije prozivke Radio Zagreba zbog njegovih izvanvremenskih sadržaja, uskoro su proširene na neodgovorno trošenje pretplatničkog novca. Uzavrela politička situacija u zemlji i rasprave o „hrvatskom pitanju“ u Kraljevini, dodatno su intenzivirala zahtjeve za promjenom rukovodstva i vlasnika. Stern je smijenjen krajem 1938. godine. Bio je, po Habdušovim riječima, silno povrijeđen. Navodno su razgovarali i nije skrivao svoju razočaranost.

Dao sam sve što sam mogao... stvorio sam sve što se je stvoriti moglo...i sad su me izbacili...Da su me pridržali bez plaće, radio bih i dalje....Čini mi se da su me bacili iz rođene kuće.... (Ibid: 77)

Vlasništvo nad radijem promijenilo se sredinom kolovoza 1939. godine. Uredbom o oduzimanju koncesije⁷ i Uredbom o eksproprijaciji⁸, Radio Zagreb prešao je u državne ruke. I ovdje se gubi trag dr. Sterna. Poznato je tek da je uoči uspostave Nezavisne države Hrvatske promijenio prezime u Globnik što je, prema Habedušu, bilo prezime u skladu s njegovim uvjerenjima: sin globusa (Ibid: 78). Izbjegao je u Italiju, gradić Chiavari pokraj Genove, ali se

ne zna zašto baš tamo. Nepoznato je i čime se bavio, kako je živio i je li imao obitelj. Zna se tek da je tamo 1961. godine umro, u dobi od 72 godine.

Zaključak

Slučaj rukopisa Rudolfa Habeduša nema negativnu konotaciju kao što bi naslov mogao sugerirati. Izdvojenost u „slučaj“ naglašava feljtonističku prirodu rukopisa u kojem se autor pridržavao stvarnih vremenskih okvira, događaja i osoba, pišući o njima na naglašeno osoban način. Općenito govoreći, feljton ili podlistak često je bio izložen kritici jer nikada nije imao pravog mjesta: bio je na pola puta prema književnosti i isto toliko udaljen od novinarstva. Osim u prostoru, zapeo je i u vremenu u kojem su ljudi imali više vremena za čitanje, a televizija još bila daleko.

Literarnost i živahnost Habedušovih zapamćenja, bez obzira na patetiku koja ih prati, daje mladim godinama Radio Zagreba osobnost koju mu dosad dostupni izvori nisu mogli dati. Kavana koja izgleda kao telefonska centrala jer gosti imaju slušalice, lako je pamtljiva kao i lipa koja cvjeta pred ulazom u radio i u čijoj hladovini sjedi Stern (za zapamćenje, ta lipa postoji i danas). Takvih sličica, tipičnih za feljtone, Habeduš ima u svakom poglavlju.

Već sam naslov „Prilozi za pribiranje provjerene građe o povijesti pobuda, o osnutku i o prvom razdoblju rada Radio stanice Zagreb“ upućuje na distanciranost od socijalističkih vremena u kojima je tekst nastao. Usprkos „prigodnosti“ nije napisan snishodljivo i nema univerzalnih i uniformiranih fraza. Pišući o zbivanjima čiji mu je ishod bio već dobro poznat i ljudima kojih više nema, oslonio se na (njemu blizak) jezik vremena koje je prošlo. Starinskim izrazima, osobito onima koji se izravno tiču radija, ondašnje tehnike i načina rada, nehotice je ukazao i na dinamiku promjena u radijskom emitiranju.

Očito namjerno i s ciljem, cijelo je poglavlje posvetio Sternu, a često ga je spominjao i u drugima. Naravno da je bio upoznat sa svim prigovorima i kritikama koje su ga pratile dok je tvrdoglavo odbijao pustiti politiku u program, ali se Habeduš na to ne osvrće. Piše o njemu biranim riječima, opisujući ga kao samozatajnu osobu, posvećenu umjetnosti i kulturi, humanista i bibliofila. Kakav je Stern zaista bio vjerojatno nikad nećemo saznati jer drugih izvora niti nema. Međutim, imajući na umu da su i Habedušova zapamćenja bila zaboravljena u dokumentaciji Radio Zagreba gotovo 60 godina, danas kad je arhiva u fazi digitalizacije ipak postoji vjerojatnost da se pronađe još kakav tekst. Neka ovaj rad bude poticaj za traganje.

Reference:

Despot, Miroslava. 1976-77. „Nekoliko podataka o prilikama u zagrebačkoj tvornici koža 70-ih godina 19. stoljeća“, *Historijski zbornik, Savez povijesnih društava Hrvatske*, godina 29/30, Zagreb, str. 377-383.

- Donat, Zvonimir. 1997. *Pogovor u: Habeduš, Rudolf (Katedralis): Šetnje Gornjim Gradom i starim Zagrebom*, Dora Krupičeva/Kronus, Zagreb.
- Gross, Mirjana. 1996. *Suvremena historiografija*, Novi liber, Zagreb.
- Habeduš Katedralis, Rudolf. 1951. *Prilozi za pribiranje provjerene građe o povijesti pobuda, o osnutku i o prvom razdoblju rada Radio stanice Zagreb*, inv. br. 34744, Odjel notno, foto, multimedijalno i drugo gradivo, RJ Arhiva i programsko gradivo, PJ Produkcija Hrvatske radiotelevizije.
- Milčec, Zvonimir. 2001. „Katedralisova katedrala podlistka“ u *Zagreb je inače lijep*, AGM, Zagreb.
- Mučalo, Marina. 2010. *Radio-medij 20. stoljeća*, AGM, Zagreb.
- „Odgovor Uprave Radio Zagreba“, *Hrvat*, god. 10, br. 2798, 6. 5. 1929.
- Stern, Ivo. 1927. „Izvjestaj o programatskom radu stanice“, *Radio vjesnik*, br. 35, 15. svibnja 1927, Zagreb.
- „Ugovor o instalaciji i eksploataciji jedne radiofonske stanice brodkastinga u Zagrebu ili okolici“, *Poštansko-telegrafski vesnik*, br. 15/16, 1925.
- Vončina, Nikola. 1986. „Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj; Radio Zagreb 1926-1941“, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, Radio Zagreb, Zagreb.
- Vončina, Nikola. 2002. „Habeduš Katedralis, Rudolf (Heister, Rudeša)“, Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7011> (10. 10. 2015)

Notes:

- 1 Rad Radio-kluba i Radio Zagreba od početka su pratile skromne novine (službena glasila), s kraćim ili dužim vijekom trajanja. Danas se čuvaju u Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- 2 Vjerojatno je riječ o Berti rođ. Pick, supruzi Vjekoslava Heinzela koji je bio gradonačelnik Zagreba od 1920. do 1928. godine.
- 3 Dr sc. Snješka Knežević, prof. dr sc. Ivo Goldstein i Aleksander Laslo..
- 4 Putnik, Ivan (1919): „O smislu lutanja – problem jevrejske rase“, *Plamen*, br. 9 (85. 87).
- 5 Odgovor Uprave Radio Zagreba, 6. 5. 1929.
- 6 Nadimak kojeg je zbog svojeg oslanjanja na radijske mreže dobio Franklin Delano Roosevelt.
- 7 „Uredba o oduzimanju koncesije društvima Radio a.d. Beograd i Radio d.d. Zagreb“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 17. 8. 1939.
- 8 „Uredba sa zakonskom snagom o eksproprijaciji za potrebe radiofonije“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 17. 8. 1939.

